

TOLCSVA TERRA ÉS VÁRA

Topográfiai vizsgálatok egy 13–14. századi nemzetségi birtokon

Meglehetősen ritkán adódó lehetőség, mikor egy Árpád-kori eredetű nemzetségi birtok határainak viszonylag nagy pontosságú rekonstrukciójára nyílik módunk. Az írott forrásokban a 13. század közepén felbukkanó zempléni Tolcsva nemzetség esetében a hazai viszonyokat tekintve elég nagy mennyiségű középkori és újkori adat áll ehhez rendelkezésünkre. Ezek döntő többsége 13. és 14. századi határjárásról rögzítő oklevél, melyek értelmezésében nagy segítségünkre volt a kiváló történész, Szűcs Jenő tanulmánya, melyben a Sárospatak környéki Árpád-kori királyi erdőuralom történetét és határait írta le nagy alaposággal. A szerző eredményeit felülvizsgálva és kiegészítve az újkori, de feltételezhetően még a középkori állapotokat tükröző első illetve második katonai felmérések térképészeti adataival, kísérletet tettem a nemzetség Tolcsva körül elterülő törzsbirtokának minél pontosabb körülhatárolására.

Távlati célom egy – meglehetősen szokatlan alaprajzi formát mutató – várat is birtokló, a középnemességhez sorolható nemzetség történetének interdiszciplinális alapon történő monografikus feldolgozása. Ennek kicsiny, de lényeges szeletét alkotná ez – a feldolgozás során a történeti földrajz tudományágát is alkalmazó – rövid tanulmány. Terjedelmi korlátok miatt jelen írás keretei között nem áll módomban, hogy a Tolcsva nemzetség leszármazási tábláját és birtoklástörténetét részletesen bemutassam,¹ de rövid ismertetésétől nem tekinthetek el. Tanulmányomban Tolcsva terra határainak megrajzolásán túl, figyelmet szentelek a nemzetség tagjai által építtetett Solymos vára birtokon belüli elhelyezkedésének is.

A nemzetség

A Tolcsva genus első, írott forrásokban megjelenő tagjai a 13. század közepén tűnnek fel. Az 1255 körül élt tolcsvai Langeus,² és az 1266-ban feltűnő „Vz de Tolchwa”, aki egy peres eljárás során, mint ’homo regius’ szerepel,³ egy 14. századi oklevél tanúsága szerint közös őstől eredeztetik magukat. Ezen adatok alapján tehát a nemzetség már a 13. század folyamán két ágra vált szét. Tolcsvai Uz három gyermeke közül Uza magisterről tudunk meg még többet. 1275 és 1285 között említik a források Jakab nevű serviensét, aki – a családfába jelenlegi tudásunk szerint még be nem illeszthető – tolcsvai István ispán feleségét és leányát valamint az ispán sógornőjét sebesítette meg.⁴

Uza magister 1311–1312 fordulóján kilépve Aba Amadé szolgálatából Károly Róbert oldalára állt át, annak az abaúji oligarcha ellen folytatott hadjáratai idején. Szolgálataiért a Bodrog bal partján, a törzsbirtoktól távolabb fekvő Szabolcs megyei Kenézlő possessiot

1 Részletesen l.: GÁL 2003a.

2 ÁUO VII. 289. oklevél.

3 SZTÁRAY I. 10.

4 ZICHY I. 38.

kapta az uralkodótól, aki forrásunk szerint Jakab nevű fiának keresztapja is volt.⁵ A király által ekkor kibocsátott nagyszámú oklevél alapján⁶ Uza mester szolgálata is pontosabban körvonalazható: azaz részt vett a rozgonyi csatában és/vagy a Sáros királyi vára felmentésére irányuló hadjáratban. Másik fiával, Imrével egészen az 1372 februárja és 1377 januárja között bekövetkezett haláláig gyakran találkozunk, elsősorban birtokzálogosítási perek alkalmával.

Uz ági Imrének 1340 körül születhetett András nevű fia, aki az 1360–1370-es években többször szerepel zálogosítást tanúsító oklevelekben.⁷ Leánytestvére Margit, első férje Ida-i Csirke Pongrác korai halála után – róla az első adatunk 1367-ből maradt fenn⁸ – Perényi Illés asszonya lett. Második férje halála után, 1396-ban már mint a pataki klarissza kolostor apácaja köt egyezséget Debrői István mesterrel ráháramlott birtokrészei átadásáról.⁹

Langeus fia János egy 1299-es, Olaszliszka határát rögzítő oklevélben bukkan fel,¹⁰ míg unokájával, Lászlóval először 1321-ben találkozunk.¹¹ A nemzetség ezen ága is szoros kapcsolatot tartott fenn a királyi udvarral László személyén keresztül, aki rövid ideig Sirokai Miklós familiárisaként 1343 és 1344 között az erdélyi alvajda tisztségét töltötte be.¹² László alvajdának két fia született, az egyik – az egykori őt nevével viselő – Langeus, a másik Egyed. Egyed fia János, sógorával Zegenye-i (dictus Piztrang) Egyeddel együtt, feltételezhetően a Perényi család familiárisaként, az 1396-os nikápolyi csatában vesztette életét.¹³

Langeus fia Pál első ismert említése 1369-re datálható.¹⁴ A 14. század utolsó harmadában végig szerepel az írott forrásokban, majd a nikápolyi csata után nemzetségének egyetlen még életben lévő férfi tagja maradt. Az 1405-ben tályai várnagyságot is viselő Pálnak, idős kora ellenére 1410 és 1414 között fia született,¹⁵ akinek talán a nemzetségi ág kiemelkedő tagja után adhatta a László nevet. Azonban a fiú igen fiatalon, apja után¹⁶ három évvel, 1418-ban meghalt, s ez a Tolcsva nemzetség fiági kihalásához vezetett.¹⁷

A nemzetségi birtok

Zemplén vármegye, ahol az általam vizsgált nemzetségi birtok egybefüggő tömbje elterült, nagyrészt az Árpád-kortól megőrizte akkor kialakult közigazgatási határait. Kisebb változtatások csupán a 15. század folyamán és a 19. század végén, a közigazgatási reformok és a megyék határmódosításainak következtében érték.

A Tolcsva nemzetség fiági kihaltát követően a birtok északi részét képező (Erdő)horvái és Komlós(ka) falvakat a szomszédos regéci vár uradalmához csatolták. Az 1427-ben

5 Anjou III. 258. reg.

6 Pl. Anjou III. 327., 331., 333., 335., 339., 346. reg.

7 GÁL 2003a. 22.

8 „... Margaretham consortam Pangratiin dicti Thuk de Ida ...” CD IX/6. 42–43.

9 ZSO I. 4296. reg.

10 CD VI/2. 220.

11 DL 60178.

12 Első említése 1343. febr. 9.: DL 73649., utolsó említése 1344. júl. 4.: DL 29095.

13 A Tolcsváknak a nikápolyi hadjáratban viselt szerepéről részletesebben lásd: GÁL 2003a. 26–28.

14 DL 2542.

15 „utódot nem remélvén” ruházza birtokait Perényi Imre ispánra. ZSO II/2. 7565. reg., ill. ZSO IV. 1584. reg.

16 Pál halála 1415 júliusa és szeptembere közé tehető: ZSO V. 913., ill. 1003. reg.

17 ZSO V. 2404.

keletkezett kamara haszna összeírások feldolgozása során Engel Pál már Abaúj megyéhez tartozóként említi a két falut.¹⁸ A 19. század második felében a megye északi területén és a minket jobban érdeklő déli területeken rajzolták át az évszázados megyehatárokat. A szomszédos Abaúj vármegyétől csatolták Zemplénhez Kozmától kezdve Kolbása, Biszte, Kázmér, Vily és Redmecz vidékét.¹⁹ A közigazgatási reform második szakaszában, 1884-ben kapcsolták Abaúj megyétől Zemplénhez a korábban is hozzá tartozó Komlóskát, Erdőhorvátit, valamint a 18. században települt Ó-Hutát, Új-Hutát és Háromhutát, visszaállítva ezzel a középkori határvonalat.²⁰

A Bodrog mentén a középkor folyamán elsősorban II. András és IV. Béla idejében növekedett meg jelentősen a lakott települések száma. Ez a rész (a mai Szegi, Szegilong, Olaszliszka, Zsadány, Bodrogolaszi és Sárospatak környezete) az ún. pataki királyi erdőuralom magterületéhez tartozott. Déli irányban a királyi uradalom a Bodrog bal partján lenyúlt a mai Szabolcs, Zalkod, Viss települések határáig. Ettől keletre magába olvasztva a Bodrogtól ide tartozó szinte egész keleti részét, déli határát a Tisza folyó alkotta. A pataki erdőuralom határait Szűcs Jenő tanulmányában minden részletre kiterjedően vizsgálta és mutatta be 13. századi határjárások feldolgozásával.²¹

A pataki erdőuralom területébe Zsadány és Olaszliszka közt benyomuló „korridor”, és ehhez észak felől csatlakozó további földek alkották a Tolcsva nemzetség nagyobbik birtoktömbjét. Maga a névadó település először csak a fentebb említett 1255. évi oklevélből ismert, ám a rajta keresztülfolyó Tolcsva patak már feltűnik Olaszliszka 1248-as határjárásában is. Ugyanakkor Németh Péter azt is feltételezi, hogy Tolcsva település ennél jóval korábban, talán a 12. század folyamán alakult ki.²²

A másik, Toronya körül elterülő, kisebbik birtoktömbről, mely a pataki erdőuralom északkeleti határaihoz illeszkedett, 1291 körül hallunk először.²³ Az itt lévő birtokrész három faluból (Toronya, Csergő, Gercsely) és a településekhez tartozó földekből állt össze. A forrásokban Toronya néven szereplő és a Tolcsvákkal kapcsolatban említett possessio a mai Nagytoronyával azonosítható. Ez a terület a 13. század végén már ősi birtok. Szűcs Jenő feltételezése szerint ezen a vidéken a gyepű területének fokozatos kitolása a Kárpátok irányába a 11–12. század folyamán kezdődhetett meg. Talán az ekkor felszabadult területek eladományozásakor (a 13. század folyamán?) kerülhetett a Tolcsvák birtokába ez a törzsterületől távolabb eső kisebb uradalom.²⁴

„Tolcsva terra” középkori határainak megrajzolásához és térképre vetítéséhez az 1262-ben Makramál,²⁵ 1299-ban Olaszliszkál,²⁶ 1322-ben Zsadánynál²⁷ és 1336-ban Bodrogolaszinál²⁸ végzett határjárások szolgálnak alapvető információkkal. Összefoglalóan, kronológiai sorrend helyett a topográfiai sorrendet követve haladunk végig a hegycsúcsok, folyók és völgyek alkotta határvonalon. Az egymástól távol lévő határpontokat, amelyekről írott adatunk nincs, a mai környezeti viszonyok figyelembevételével kötöttük össze.

18 ENGEL 1989. 17., ill. térképmelléklet.

19 CSÁNKI, CD-ROM, Abaúj vármegye.

20 Zemplén 1998. I. köt. 13.

21 SZÜCS 1993. 1–57.

22 NÉMETH 1996. 38.

23 ÁUO V. 37. oklevél.

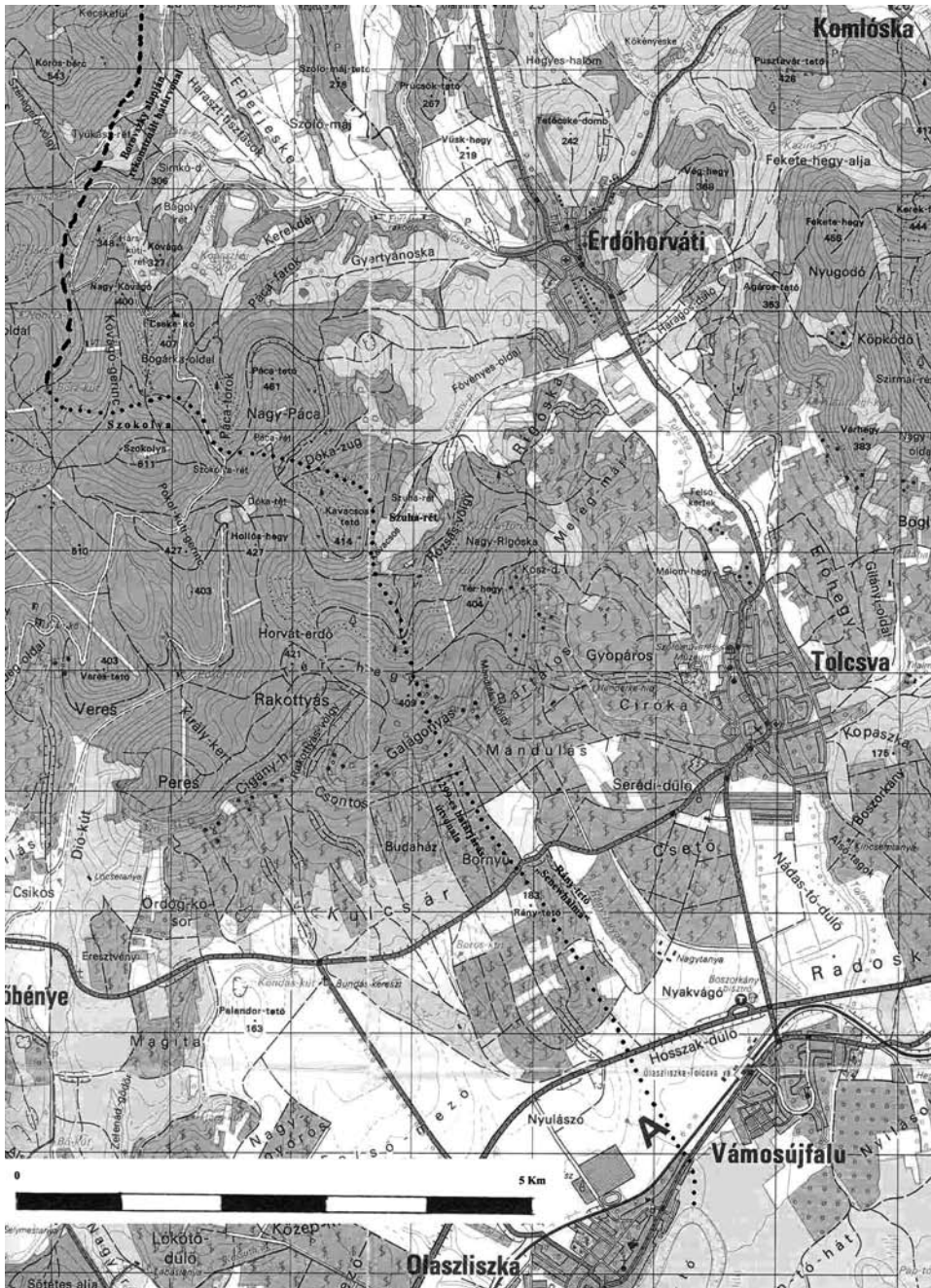
24 SZÜCS 1993. 56.

25 HO VI. 110. oklevél, Szűcs 1993. 2. 4. jegyzet.

26 CD VI/2. 220. oklevél, Szűcs 1993. 27. 155. jegyzet.

27 CD VIII/2. 152. oklevél.

28 AO III. 165. oklevél, Szűcs 1993. 30. 170. jegyzet.

1. kép

A birtok nyugati határának egyik ismert pontját képező Szokolva-hegy körüli erdők, még Olaszliszkához tartoztak úgy, hogy a határ majd az egész hegyet, és az azt körülvevő erdőket is magában foglalhatta. Innen délkeleti irányban két határpont van megjelölve.

„Erdewmezey” és „Senewhalma”. Szűcs Jenő csupán az utóbbi halom beazonosítására vállalkozott (mai Rány tető 183 m).²⁹ Az egykor „Erdewmezey”-nek nevezett hely pontos lokalizálása problémás, az elnevezéshez hasonló földrajzi névvel a területen nem találkoztam. Feltételezhetően a név inkább a környezet leírására utalhat, nem pedig pontos helymegjelölésre. Az itteni határ vonala véleményem szerint talán vagy a Szokolya-hegy aljában fekvő Dóka réttel, vagy inkább az Erdőhorvátitól délnyugatra található Szuha réttel azonosítható.³⁰ A határ innen dél felé ereszkedik a Rány tetőig, és tovább a Tolcsva vízéig.³¹ Ez a pont az Olaszliszka településének északkeleti végénél keresendő, ahol a Bodrog, azóta szabályozott folyómedre dél felé kanyarodik (1. kép).

‘Tolcsva terra’ egykori területéről csupán az újkori folyószabályozások miatt tűnik úgy, hogy átnyúlik a Bodrogtörzs területére is. A Bodrog szabályozása előtt az uradalom határa délen maga a folyó volt. A folyószabályozás előtt, 1782–1785. között készített első katonai felmérés térképe is azt mutatja, hogy a 14. század elején kialakult Sára falu határát az egykori folyókanyar alkotta.³² Ez ma a Bodrog egyik holtága, de a víz által körülfogott terület neve – Sárjai zug – beszédesen emlékeztet a terület egykori hovatartozására (4. kép). Olaszliszktól keletre található határpont, mint fentebb már írtam, maga a Tolcsva folyó volt, mely egykor a mai Vámosújfalú területén, torkollott a Bodrogba. Ezen a helyen, a Tolcsva patakon egy gázló, illetve a Bodrog keleti partján egy rév szolgálta az átkelést, melyről a középkori országúton Patak felé lehetett közlekedni.³³ Ezt a területet még a 14. század harmincas éveiben is Tolcsvatőnek hívták.³⁴

A birtok középkori területének keleti kiterjedését a mai Bodrogolasziban lakó nemesek és a Tolcsván lakó nemesek közti 1336-ban lezajlott határvitából ismerjük meg. Korábban egy, az 1322. évből fennmaradt határjárásból értesülünk arról, hogy Zsadány (ma Sárzasadány) nyugati határát a Zsadány-hegy alkotta. Ezt ma Rudnoknak nevezik, és egykor még Zsadány területéhez tartozott.³⁵ A Rudnok-tetőtől északra, érintkezve Bodrogolaszi határával, 1336-ban a következő útvonalon haladtak végig a határt bejáró nemesek István fia Dezső és Dénes fia Gergely királyi emberek kíséretében. A darnói kolostorhoz vezető gyalogúton elindulva, majd átkelve a Zsadány patakon észak felé haladva felhágtak egy bizonyos bércre. Leereszkedve a hegyről átmentek egy országúton, majd megint északnak fordulva elérték a darnói premontrei monostort. Ennek homlokzata előtt és temetőjén áthaladva folytatták a határ bejárását.³⁶ Mivel a forrás az egyházzal kapcsolatban nem a templom szentélyét, hanem homlokzatát, tehát a nyugati oldalát említi, elképzeléseink szerint maga az egyház épülete nem helyezkedhetett el a Tolcsvák birtokán belül. Habár a monostor elhelyezkedése alapján erős a gyanú, hogy azt esetleg a nemzetség valamely tagja alapíthatta, azonban ez a feltételezés egyértelműen még nem nyert bizonyítást.³⁷ Innen tovább elérték a monostor felett egy rétig (talán a mai Barát ré),

29 Szűcs 1993. 27. 155. jegyzet.

30 Erdőbénye itteni újkori határa megközelíti a mai Erdőhorvát területét, mintegy leereszkedve az ott található völgy széléig. Zemplén 1998. I. köt. Térképmelléklet.

31 „...directe descendit et cadit in Tolchoapataka...” Szűcs 1993. 27. 155. jegyzet.

32 Első katonai felmérés 1782–1785. XXIV-12. térképszelvény.

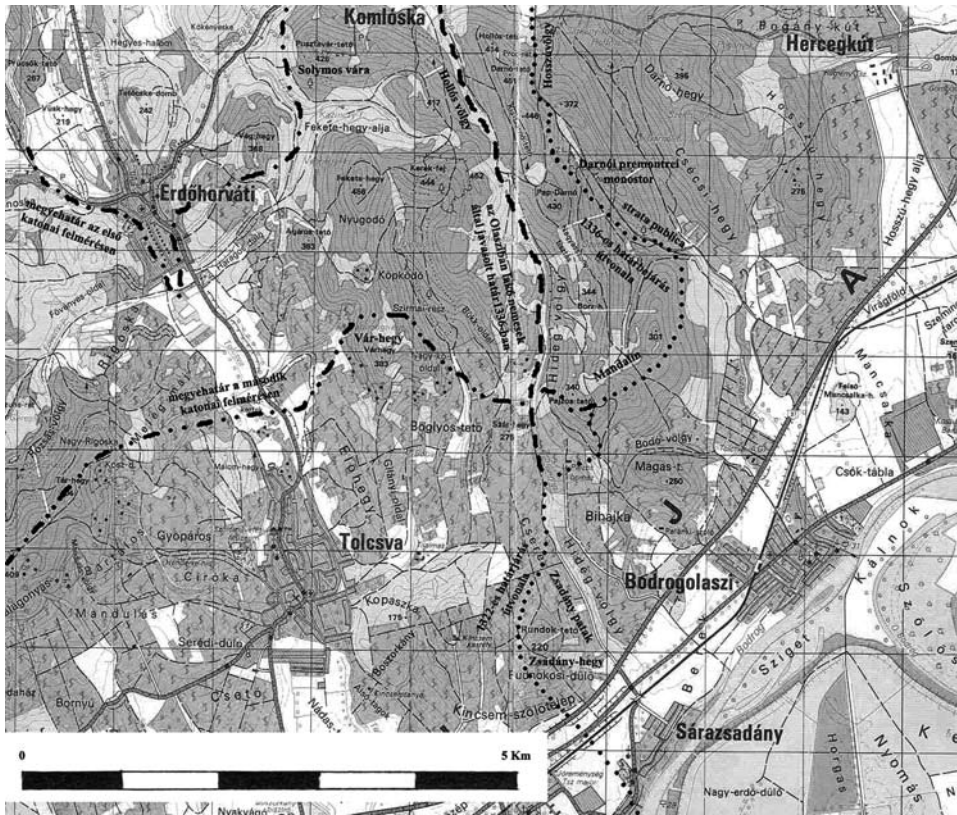
33 „...prima mete incipit super vadum fluui Tholchotho nuncupati, quod vulgariter Rew dicitur a parte orientis, quod Rew in magna via, quae transit ad Potok...” CD VI/2. 220. oklevél.

34 „Tolcsohatu” Mon. Vat. I/1. 324.

35 „...super quoddam venit promonthorium Zadányhalma vocatum...” CD VIII/2. 152. oklevél.

36 „...dictam ecclesiam Dornow et eandem in anteriori parte in cymeterio eiusdem transeundo...” AO II. 165. oklevél.

37 A darnói monostor történeti és régészeti kutatásának részletes feldolgozását Kőrmendi Tamás szakdolgozatától várjuk.

2. kép

majd továbbhaladva egy bizonyos Hosszúvölgy („vallem Hozywelg”) nevű völgyet. Ezen észak felé folytatva az utat a Papaj hegynél ért véget a bejárás.³⁸

Megkísérelve minél pontosabban rekonstruálni ezt a 14. században bejárt útvonalat, induljunk mi is délről észak felé (2. kép). Ismert kiindulási pontunk az 1853-ból származó második katonai felmérésen is még Zsadány-hegynek nevezett Rudnok-tető. A darnói kolostor felé vezető gyalogút az első katonai felmérésen egyértelműen még nem azonosítható. Csak feltételezzük, hogy egy a Zsadány patakot észak felé követő, a mai Hideg völgyben futó út lehetett, mely a Nagyasszony tisztáson keresztül érkezhett a monostorhoz. Ugyanakkor mindkét katonai felmérés a Zsadány patak átkelőhelyeként megközelítőleg ugyanazt a pontot jelöli meg. Ez a Bodrogolaszitol északra fekvő Pajzos-tető és Zsadány-tető közt futó Bodó-völgy nyugati bejáratával azonosítható.

Innen észak felé tekintve több magasabb bérc is található, melyre a határ vonala felhágatható. Szücs Jenő ezt a pontot, újkori adatok alapján, a Borz-heggyel azonosította, amely azonban már jóval északabbra a hegység belsejében található. Véleményem szerint ez a bérc inkább lehet az átkelőhely közelében elhelyezkedő Pajzos tető, melynek tövében már az első katonai felmérés lapjai szerint is út haladt keleti irányba. A második katonai felmérés szintén itt fut az akkori – a később részletesen is vizsgálandó – megyehatár

38 Szücs 1993. 30. 170. jegyzet.

vonala, mely dél felől megkerüli az akkor még Mandalinnak nevezett Pajzos tetőt, és a tőle északkeletre fekvő, már a 18. századi térképeken is markánsan jelölt három csúcsot.³⁹

Megerősíti ezt Zsadány 1322-es határjárása is. A településtől északra induló határjárás egy ma már beazonosíthatatlan pataknál („fluvium Orbon-Potoka vocatum”), illetve a közelében fekvő – ma még szintén azonosíthatatlan – Orbon nevű település végénél („in fine villae Orbon”) kezdődik. Ezek után több határpont megjelölése után érkeztek meg a már ekkor is Mandalinnak nevezett hegyre, ahonnan leereszkedve jutottak el a Zsadány patakhoz. A bejárás útvonala, mint látjuk megegyezik a későbbiekkel, csak épp fordított irányban halad.⁴⁰ Véleményem szerint Tolcsva, Zsadány és Olaszi középkori határa ezeken északkeleti irányba húzódó csúcsokon haladt keresztül.

Visszakanyarodva az 1336-os határjárás szövegéhez, ereszkedjünk le ezekről a csúcsokról és el is érjük azt az oklevél szövegében is említett közönséges utat („stratam publicam”), amely mind a két katonai felmérésen szerepel. Ez a ma is meglévő erdészeti-és turistaút a Bodrog völgyéből vezet északi-északnyugati irányba Komlóskaig, közben érintve a darnói monostor romjait. Határjáró nemesek ezen az úton haladva érintették a kolostor nyugati oldalát és temetőjét, majd érték el a Hosszúvölgyet.

A Hosszúvölgy neve ma már nem létezik, de helye igen jól azonosítható. A darnói kolostorromoktól nagyjából északi irányba induló völgláncolatról lehet szó, mely a Darnó tető és a Hollós tető *keleti* aljában halad végig. A Hosszúvölgy pontos lokalizálásában szerencsénkre segítségünkre volt a vizsgált határjárás egy másik adata is, mely során a birtokszomszéd Olasziban lakó nemesek szerették volna, hogy a birtokuk határa kissé nyugatabbra húzódjon, ezért az általuk igaznak vélt határ vonalát is meghatározták az oklevélben. Ez a Zsadány patak medrét észak felé követve, annak forrásán is túl, a mai Hideg völgyben észak felé, a Darnó tetőtől és a Hollós tetőtől *nyugatra* húzódó völgyön haladva ért volna ki a Komlóska medencébe. Innen keletre fordulva a Papaj-hegy irányába helyeztek volna el határjeleket. Ezzel egy kb. 5 km hosszú és talpánál 2 km széles, egyenlő szárú háromszögre hasonlító (kb. 5 km²) területet szerettek volna megszerezni a Tolcsvaktól.

A Hosszúvölgy végétől az oklevél szerint a határ a Papaj hegy felé fordul és ott ér véget. A két katonai felmérés azonos ábrázolása alapján a határ, kiérve a Komlóska-medencébe, a Kenyeres domb aljában kelet felé kanyarodik el, majd déli irányban megkerüli mind a Nagy Papaj mind a Papaj tető nevű csúcsokat. Ezek alapján tehát pontosíthatjuk az 1336-os határjárás erre vonatkozó kifejezését.⁴¹ A Papaj hegy(ek) kiterjedt erdőségei még a Tolcsvák birtokát gazdagították.

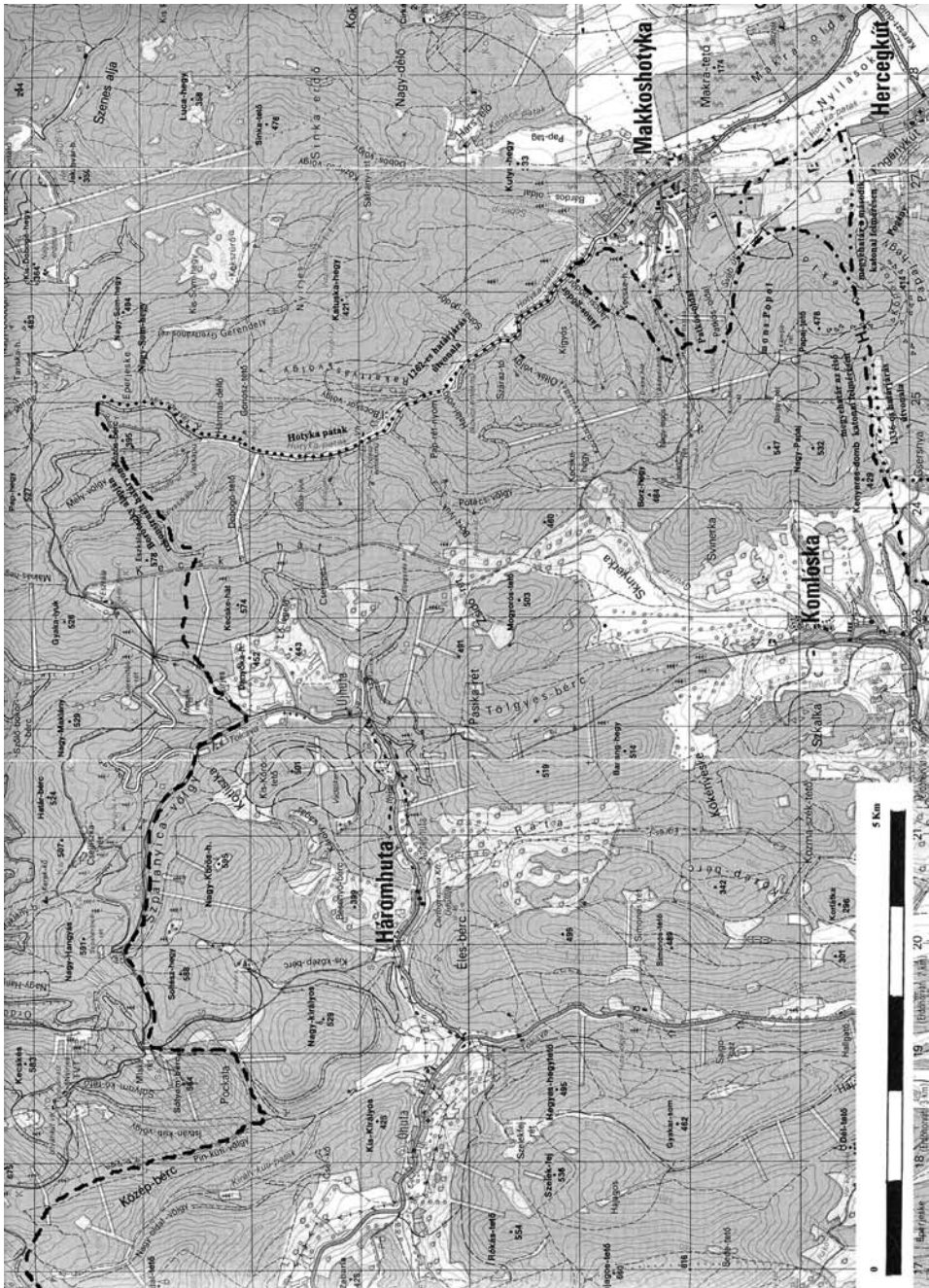
A Papaj tetőtől északra, Makkoshotyka – a középkori Makramál – egy 1262-ből fennmaradt oklevele rögzíti a település határait (3. kép)⁴² Ennek nyugati szakasza a mai Hotyka patak medrét követi északi irányba, annak forrásáig, mely a Nagy-Som-hegy alatti erdőségben található. Maga a hegy és a körülötte lévő erdő, még Makramál határain belül estek. Arra utaló közvetlen adat azonban nincs, hogy Makramál nyugati határain túloldala-
lán elterülő összefüggő lakatlan erdőséget, ekkor már a Tolcsva nemzetség birtokolja-e.

39 A nevet ma már csak egy szőlőhegy viseli Bodrogolaszi határában. Mandalintetőre I.: BALASSA–KOVÁTS 1997. 167.

40 „...venit ad vnam metam lapideam, deinde circumeundo quemdam montem Mandalou vocatum, descendit versus fluiuum Zadany-potoka nominatum...” CD VIII/2. 152. oklevél.

41 „... quam quidem vallem adhuc versus candem plagam transeundo venit ad unum montem vulgo Popol vocatum ...” AO III. 165. oklevél.

42 Szűcs 1993. 2. 4. jegyzet.

3. kép

Újkori térképek őrizték meg számunkra a későbbi Tolcsva birtok északkeleti határának egykori nyomvonalát, mely egybeesik Makramál fentebb leírt nyugati határával. Ezért a térképek segítségével lehetőségünk van a határ vonalának pontos lokalizálására is. Az

első katonai felmérés szelvényén⁴³ a kelet felé haladó határvonal a mai Makkoshotykától nyugatra lévő területek közül a településhez kapcsolja a Patkós-oldalt és a Kecske-hegyet is, majd nagy valószínűséggel a ma János gödörnek nevezett kis völgyben ereszkedhetett le keleti irányba a Hotyka patak medréhez. Majd a patakmeder vonalát követve észak felé tart. Elérve az egykori Tolcsva birtoknak az 1262-es határjárásban is rögzített pontját – a Nagy-Som-hegy körüli erdőt – a megyehatár kelet felé fordul, de innen számunkra további nyomon követése már nem érdekes.

A második katonai felmérésen a Papaj-tetőtől délre futó határvonal a mai Hercegkúttól északra, a Pogány-kútnak nevezett keleti lejtésű szőlőstől északra éri el a Hotyka patak vonalát. A közelben itt a katonai felmérés egy, azóta már nem azonosítható helyen egy malmot is jelöl. Észak felé fordulva a patak medrét nyugatról, a mai Patkós-oldalt még Hotyka településhez kapcsolva követhető a határ vonala. Közvetlenül a falu északi végén visszatér a patakmederhez és itt ér véget a határnak a katonai felmérésen jól követhető vonala.

A birtok északi határáról nem maradtak fenn leírások, határjárások. Erdőbénye, Erdőhorváti és Komlóska felett a Zempléni-hegység erdőségeiben nem ismerjük a határ pontos vonalát.⁴⁴

Ugyanakkor Borovszky Samu által szerkesztett kiadványsorozat Zemplén vármegyét feldolgozó kötetében megtaláljuk a megye 19. század végi közigazgatási határait, településeit, folyóit és jelentősebb hegycsúcsait ábrázoló térképét. Ez a térkép már az 1884-es határmódosítások után készült, mivel a megye részét képezi Erdőhorváti és Komlóska is.⁴⁵ Összevetve ezt a Borovszky-féle Zemplén vármegyét és a Győrffy György által rekonstruált, és 13. századi állapotoknak megfelelően, Abaúj vármegyét ábrázoló térképeket,⁴⁶ azt tapasztaljuk, hogy a két megye határa az általam most vizsgált részen hiátus nélkül illeszkedik egymáshoz. A határ tehát ezen a szakaszon az eltelt nagyjából fél évezred alatt semmit sem változhatott. A 19. századi állapotot ábrázoló, részletekben gazdagabb térképen az általam az előzőekben tárgyalt nyugati határvonal északi határpontja a Szokolya-hegy környékén, valamint a keleti határvonal északi határpontja a Hotyka patak forrásánál található. Ezt a két pontot, a Borovszky-féle térképen összekötő megyehatár vonala tehát minden bizonnyal a nemzeti birtok északi illetve északkeleti határának feleltethet meg a 13–14. században.

Győrffy megállapítása szerint Zemplén megye nyugati határát a Hernád és a Bodrog vízváltatója jelentette.⁴⁷ Ezt figyelembe véve valamint a Borovszky-féle térkép vízrajza alapján határozhattuk meg a következő jelentősebbnek tekinthető határpontokat. A Nagy-Som-hegy nyugati oldalában a Hotyka patak forrásától nyugat felé indulhatott az egykori birtokhatár és a következő hegycsúcsokat érintette. Észak felől megkerülte a Kecske hátat (574 m), majd a Spalanyica völgyében nyugat felé haladva északról került a Nagy Körös és a Soltész hegyeket, a Solyom bérc alatt dél felé kanyarodott, majd aztán ismét északnak fordult, és a Nagy Oldal völgyében végighaladva megkerülte észak felől magát a Nagy Oldal tetőt is.

A Nagy Oldal tető nyugati oldalából dél felé induló határ, vízváltatóként értelemszerűen újra hegycsúcsokat követve jelölhette ki a nemzeti birtokának nyugati szélét.

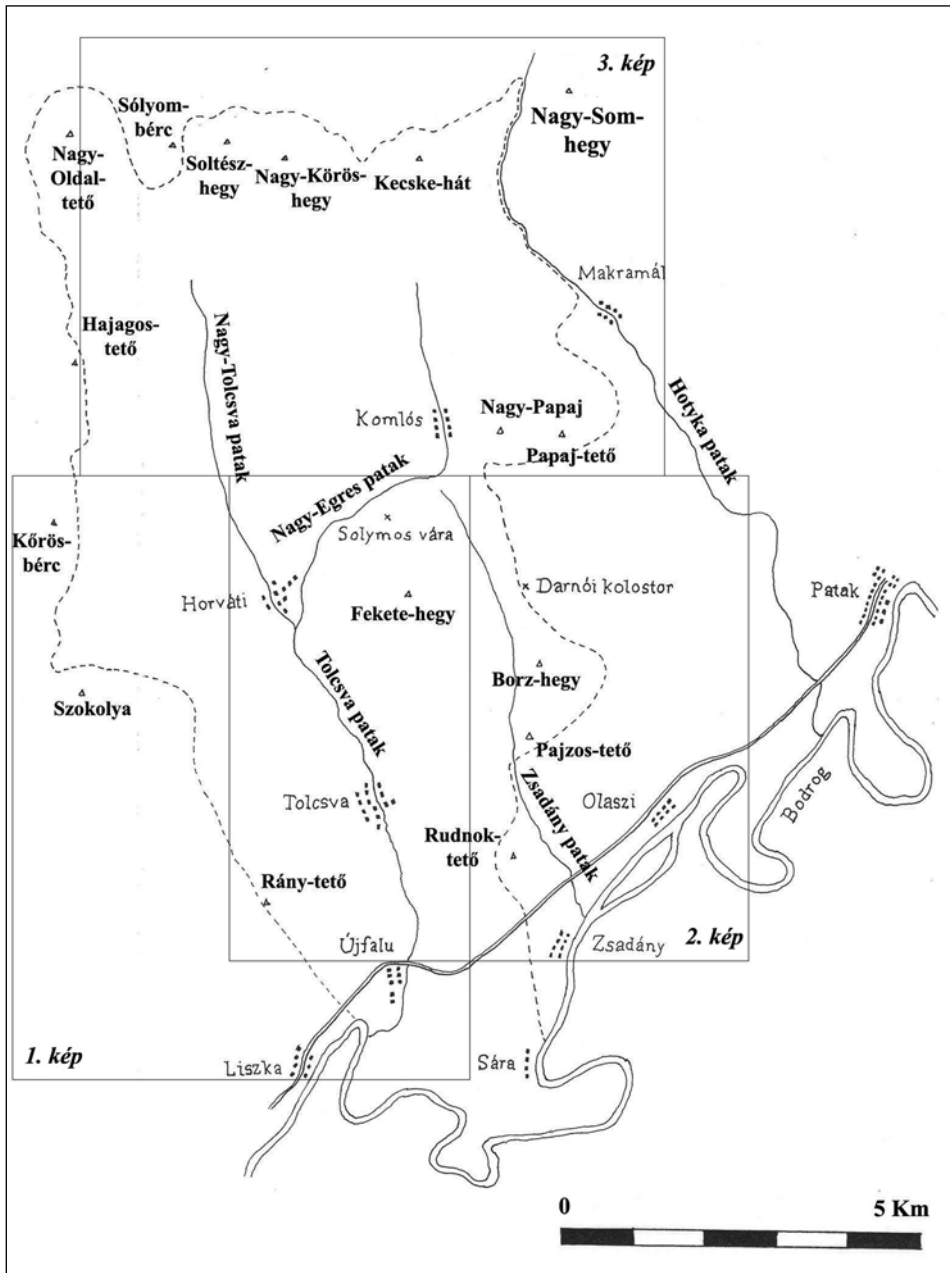
43 Első katonai felmérés, 1782–1785. XXIV-11. térképszelvény.

44 Az itt fekvő három település – Óhuta, Újhuta és Háromhuta – a középkorban még nem léteztek.

45 BOROVSZKY, CD-ROM, Zemplén vármegye.

46 GYÖRFFY 1987. 51.

47 GYÖRFFY 1987. 48.

4. kép

Átvágva az újkori hutatelepülésekről Regécre vivő utat, dél felé haladva a nagyjából a mai természetvédelmi terület határvonalt követve jutunk el az Eperjeskének nevezett dombtetőig, az Eperjeske patak keleti oldalán. Innen a Cseke kő érintésével érjük el a Szokolya hegy oldalában fekvő erdőket (4. kép).

Megyehatár – településhatár?

„Tolcsva terra” fentebb ismertetett középkori határainak rekonstrukciója alapján látható, hogy a nemzetség egyetlen vára majdnem a birtok közepén, közel a lakott településekhez helyezkedett el. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Solymos várának történeti módszerekkel feltételezett építési idejében, azaz a 13. század utolsó harmadában-végén a közvetlenül alatta elterülő települések – (Erdő)horváti és Komlós(ka) – még nem léteztek. Szűcs Jenő megállapítása szerint a kései Árpád-korban az Erdőbénye, Erdőhorváti és Komlóska vonalától északra található zempléni erdőségben – mely részben a pataki királyi erdőuralomhoz tartozott – nem voltak határok.⁴⁸ Ezen kijelentést azonban az előzőekben tárgyaltak fényében érdemes kicsit alaposabban körüljárunk.

Történeti kutatásaink alapján nagy vonalakban sikerült rekonstruálnunk a Tolcsva birtok betelepítésének történetét. A birtokközpont Tolcsva megjelenése után, elsőként a Bodrog jobb partjának termékeny síkságán jöttek létre lakott települések. Közvetlenül a folyóparton 1299 és 1321 között tűnik fel Sára falu.⁴⁹ A Tolcsva patak és a Bodrog találkozásánál létrejött (Vámos)újfalú először a pápai tizedjegyzékben jelenik meg.⁵⁰ Mint fentebb láttuk 1299-ben itt még csak egy közönséges révet említenek forrásaink, amely valószínűsíti a közeli lakott település meglétét is. Az északi területek – azaz Solymos vára közvetlen környezetének – betelepülése, majd jó két-három évtizeddel később történt meg. (Erdő)horváti első ízben 1339-ben,⁵¹ Komlós(ka) 1379-ben szerepel írott forrásainkban.⁵² Utóbbi esetben szintén elképzelhetőnek tartom, hogy ennél mégiscsak korábban, talán a 14. század közepén jöhetett létre, mivel a Langeus ágból származó László 1340-ben arany- és ezüstbányák nyitására kap engedélyt Károly Róberttől.⁵³ Erre csak a birtoktömb hegyekkel övezett, északi részében nyílhatott lehetősége. Ezen a részen megtelepedésre alkalmas területek csak a patakok mentén létrejött kis medencékben találhatóak. Mint láttuk ezekben a medencékben ki is alakult két település: Erdő(horváti) és Komlós(ka).

A fő kérdés tehát, hogy a 14. század első harmadáig a lakatlan, északi birtokrész valóban egy határok nélkül álló, de a Tolcsva nemzetség birtokában lévő terület volt? Vagy körvonalazhatók-e valamilyen kutatási módszerrel esetleg „Tolcsva terra” belső, középkori településhatárai, esetleg korai, 13. századi birtokhatára is? Birtokjogi szempontból nehéz azt elképzelnünk, hogy egy, a királyi udvarhoz is kötődő nemzetség területe megjárt határok nélkül állhatott a 13–14. század fordulóján, még akkor is, ha – mint említettem – a terület északi határára vonatkozó írott egykorú forrásunk nem maradt fenn.

Vizsgáljuk meg, nyerhetünk-e kiértékelhető információt az egyes települések középkori határaitól az első illetve a második katonai felmérés vonatkozó szelvényei alapján? Figyelembe kell vennünk azt a jelentősnek tartható, fentebb már említett tényt, hogy a 15. században valamint a 19. század végén bekövetkezett Abauj és Zemplén vármegyék közötti határmódosítások főként az általunk vizsgált területet érintették.

Fontos, hogy mind a két katonai felmérésen markánsan jelölték az egykori Tolcsva birtokot kettészelő megyehatárt, amelynek nyomvonala mai térképeink segítségével jól

48 Szűcs 1993. 31.

49 1321: Anjou VI. 17. reg.

50 Mon. Vat. I/1. 324.

51 Anjou XXIII. 272. reg.

52 DL 71948.

53 Anjou XXIV. 146. reg.

beazonosítható. Az 1782 és 1785 között keletkezett első katonai felmérés három, sajnos nem összefüggő, térképszelvénye tartalmaz hasznosítható információkat. A 18. században még Abaúj vármegyéhez tartozó Erdőhorváti település nyugati oldalán, a Kis-Tolcsva patak – jelenleg már a lakott település belsejében – délkelet felé kanyargó vizét követve húzódik a megyéket elválasztó határ vonala.⁵⁴ A következő térképszelvény északnyugati sarkában az Erdőhorváti felől dél-délkelet felé tartó határvonal tovább követi a Tolcsva patak medrét, majd egy ponton megtörik és északkelet felé fordulva Komlóská falu irányába tart.⁵⁵ A megtörés pontja Tolcsvától északra egy magányosan álló, nagyobb hegy nyugati tövében látható, melyet a Fekete-heggyel azonosíthatunk.

A XXIV-11. térképszelvényen a megyehatár Komlóskától délre érkezik be, a Hollóstetőtől nyugatra és észak felől kerülve meg a hegyet folytatja útját kelet felé. Sajnos a térképszelvények nem árulják el, hogy az Erdőhorváti felől Komlóská felé induló, a XXIV-11. szelvényen Komlóskához érkező határvonalak hol találkoznak. Feltételezhető, hogy a ma is Komlóskára vezető utat illetve az itt folyó patak medrét követve haladhatott, majd a Komlóskai-medence déli oldalán kelet felé tartva északról kerülhette meg a Pusztavár-tetőt, a megművelhető területet még Komlóskához kapcsolva ért össze a Hollóstetőtől nyugatra a XXIV-11. szelvényen jelzett határvonallal (2. kép).

Az 1853. évből származó második katonai felmérésen a megyehatár nyomvonala igen jól azonosítható.⁵⁶ A Tolcsvától északnyugatra található Meleg Máj nevű, keleti lejtésű, napjainkban szőlővel beültetett területtől kiindulva kísérik figyelemmel az Abaúj és Zemplén megyéket elválasztó vonalat. A Meleg Májtól keletre, a ma Tolcsva északi részét alkotó Felső-kerteken haladt keresztül, észak felől megkerülve a tolcsvai Várhegyet. Innen délkelet felé a Nagy-kő oldalban ereszkedik lefelé áthaladva a szőlőkkel beültetett Szár-hegy északi oldalán. Ezután eléri azt az „L” alakú, nagyjából délnyugat-északkelet irányultságú dombvonulatot, melyet a vizsgált térképszelvényen Mandalin-nak neveztek. Ennek déli 340 m magas csúcsa a fentebb már említett a Pajzos-tető, északi 301 m magas csúcsának nevét térképünk nem jelöli.

A megyehatár északnyugat felé fordul követi azt az utat, mely a Bodroggal párhuzamosan haladó országotat kötötte össze Komlóskával. Ennek helyén ma – az eredetivel megegyező nyomvonalon – erdészeti út halad, melyet a zöld turista jelzés is végigkísér Komlóskáig. Ez az út halad el a darnói premontrei kolostor romjai illetve a Hollóstető mellett. Majd a határ kelet felé fordulva a mai Kenyeres domb déli oldala előtt halad el Makkoshotyka irányába (2. kép).

A dolgozathoz csatolt vázlatos térképraajok alapján megállapítható, hogy a két katonai felmérésen szereplő megyehatár nyomvonala alapvetően nem egyezik meg. A Tolcsva terrát kettészelő határszakasz a második katonai felmérés szerint jóval délebbre húzódik a korábbi katonai felmérés által rögzített állapothoz képest. Azonosságot csupán a keleti – a Papaj hegynél és a mai Makkoshotykánál húzódó – részen találhatunk. Valószínűsítjük, hogy a 18. század végi és 19. század közepi állapotok eltérése egy közlebről eddig még nem ismert megyehatár-módosítással magyarázható. Ennek talán gazdasági, erdőhasznosítási okai lehettek, mivel a 19. században a Komlóskától délre található összefüggő erdőséget csatolták Abaúj megyéhez, illetve a közvetlenül az ekkor még a regéci uradalomhoz tartozó Komlóskához.

54 Első katonai felmérés, 1782–1785. XXIII-12. térképszelvény.

55 Első katonai felmérés, 1782–1785. XXIV-12. térképszelvény.

56 Második katonai felmérés, 1853. XLII-42. térképszelvény.

Vizsgálódásaim módszertani alapjainak megteremtéséhez elfogadtam Sárközy Sebestyén megállapításait, melyek alapján, az újkori – elsősorban 19. századi – térképeken megjelenő határpontok, határvonalak a középkori településhatárok rögzült lenyomatai lennének.⁵⁷ E metodikai megállapítás alapján közelebb állhatunk az igazsághoz, ha az első, az archaikusabb állapotokat tükröző katonai felmérésen szereplő megyehatárt fogadjuk el a középkori települések területeit elválasztó vonalnak.

Lehetséges e ennek a megállapításnak a bizonyítása? Tény, hogy a Tolcsva nemzetség fiági kihalta után, a 15. század folyamán a regéci uradalomhoz kapcsolt Erdőhorváti és Komlóska falvakkal tekintélyes erdőség került a szomszédos vár uradalmához. Az elcsatolt területek déli, Tolcsva felé eső határvonala – amit az első katonai felmérés rögzít – alkotta ezek után a két megye évszázadokig rögzült határát is. Azaz, ez a határvonal feltételezhetően a 15. század előtt, tehát a Tolcsvák birtoklása folyamán, a településeket elválasztó határt is jelenthette. Mint fentebb már rámutattam, éppen ettől a vonaltól északra lévő területek betelepítése történt a 14. század középső harmadában, mivel a nemzetség 13. századhoz köthető itteni birtoklása okleveles adattal nem bizonyítható.

Ezen tények fényében azt sem tartom kizártnak, hogy az első katonai felmérésen rögzített határ, az északi területek későbbi betelepítése előtt magának a kevésbé ismert korai (13. századi?) Tolcsva birtoknak lehetett az északi, eddig nem ismert határa. Erdőhorváti, valamint Komlóska létrejöttével ez a birtokhatár, megőrizve eredeti vonalát, települések közti határrá, majd a következő évszázadban megyehatárrá alakult át.

A szakmai körökben általánosan elfogadott illetve a Sárközy Sebestyén által is megfogalmazott módszertani elveken túl, még egy érvet állíthatok elméletem igazságmellette. Ez pedig magának Solymos várának topográfiai elhelyezkedése. A Tolcsvák vára a Zempléni-hegység egyik déli, 426 m magas kiemelkedésén helyezkedik el.⁵⁸ A vár alapját képező, andezit-tömbök alkotta hegycsúcs platója megközelítőleg észak-déli irányú. A vár építése során láthatóan a természetes terephez igazodva alakították ki annak formáját. A várudvar középső és déli részén ma is szálban áll a természetes szikla.

Solymos várának építésekor láthatóan pontos elképzelésekkel rendelkeztek építői a megfelelő helyszínről. Nem a legmagasabb csúcsok egyikére próbálták a várat felépíteni, bizonyítja ezt a környék magasabb hegycsúcsai (pl. Fekete-hegy 456 m, Kerek-fej 444 m, Darnó-tető 451 m). Nem is a birtokközponthoz, Tolcsvához közelebb eső egyik magaslat valamelyikére (Fekete-hegy, az őskori erődítménynek helyet adó Várhegy) próbálták helyezni az erősséget. Inkább egy olyan magaslatot kerestek, mely alapvetően önmagában áll, környezetéből markánsan kiemelkedik, relatív magassága nagy, és ami láthatóan a legfontosabb volt, megközelítése nehéz, magát a hegycsúcsot meredek sziklafalak alkotják. A Pustavár-tetőt körülvevő hegycsúcsok majd mindegyikének platója lankás oldalú, mely a kor hadászati rendszerében nem felelt meg a védelmi követelményeknek.

A két katonai felmérésen a határvonalak eltérésében megmutatkozó különbség arra utal, hogy Solymos vára csupán az egyik – a 18. századi állapotot megőrző – esetben tartozik az általam a Tolcsvák korainak tartott birtoktestéhez. Nagy valószínűséggel feltételezhetem ezek alapján, hogy az első katonai felmérésen szereplő határ alkothatta a nemzetségi birtok egykori északi határát, mivel a család várának mindenképp annak területén belül kellett elhelyezkednie.

57 SÁRKÖZY 2006. 7.

58 A várra vonatkozó első összefoglalás: GÁL 2003b., népszerűsítő jelleggel: GÁL-MLAKÁR 2006., legutóbb: NOVÁKI-SÁRKÖZY-FELD 2007. 68–70.

Mivel magyarázható az, hogy a 14. század végén elpusztult, és jelenlegi tudásunk szerint a későbbiekben már nem használt várat figyelembe vették a későbbi megyehatárok kialakításánál? A válasz az erősség jogi helyzetében keresendő. Mindkét említésében, azaz az 1379-es birtokfelosztáskor⁵⁹ valamint 1398-as eladományozásakor,⁶⁰ több más településsel együtt szerepel okleveleinkben. Az azonban nem figyelhető meg, mint sok más nemesi birtokoknál, hogy a területen felépített vár a 14. század végétől az uradalom gazdasági, katonai központjává vált volna.⁶¹ Solymos vára, mint láttuk, csupán csak a 14. század utolsó harmadában bukkan fel a forrásokban. Az oklevelek azonban nem szólnak tartozékairól, nem jelenik meg, mint az uradalom központja sem, hanem csak mint a Tolcsvák birtokának egyik tartozéka, tükrözve egy archaikus, 13. század végi állapotot. Valószínűsíthetem, hogy ezen állapot miatt figyeltek a megyehatár kialakításnál, arra, hogy a birtok részének tekintett – a 15. században már romos – várat abból ne szakítsák ki.

Dolgozatomban kísérletet tettem középkori határjárások és újkori térképészeti adatok egybevetésével a késő Árpád-kori és középkori birtokhatárok, településhatárok rekonstruálásra. A tanulmány második felében leírt hipotéziseim nagyobb részt elméleti alapokon nyugodnak, melyek gerincét azonban történeti források alkotják. Ugyanakkor fontosnak tartom, hogy a bevezetőben is megfogalmazott cél – a Tolcsva nemzetségnek és váruknak interdiszciplinális alapokon nyugvó monografikus feldolgozása – eléréséhez ne csak a szigorúan vett történeti, régészeti adatokat használjam fel, hanem hagyjak teret olyan feltevések megjelenítésének is, melyek egzakt bizonyítása se most, se a későbbi időkben valószínűleg nem lesz lehetséges.

IRODALOM

- Anjou Anjou-kori oklevéltár. Szerk. KRISTÓ GYULA et al. Szeged. I–XII., XVII., XXIII–XXIV. Szeged, 1990–2002.
- AO Anjoukori okmánytár. I–VII. Szerk.: NAGY IMRE–TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest, 1878–1920.
- ÁUO Árpád-kori Új Okmánytár. Szerk. WENCZEL GUSZTÁV. I–XI. Pest–Budapest, 1860–1874.
- BALASSA–KOVÁTS 1997 BALASSA IVÁN–KOVÁTS DÁNIEL: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997.
- BOROVSZKY CD-ROM Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. BOROVSZKY SAMU. CD-ROM. Arcanum Kiadó. Budapest, 2002.
- CD Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–IX. Szerk. FEJÉR GYÖRGY. Buda, 1829–1844.
- CSÁNKI CD-ROM CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. CD-ROM, Arcanum Kiadó. Budapest, 2002.
- DL Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

59 DL 71948.

60 ZSO I. 5467. reg.

61 ENGEL 1987. 11–12. (*E tanulmány újraközlése jelen folyóirat számban található. A Szerk.*)

- ENGEL 1987 ENGEL PÁL: Töprengések az Árpád-kori sánctörékek problémájáról. *Műemlékvédelem*, 31. (1987/1) 9–14.
- ENGEL 1989 ENGEL PÁL: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. Budapest 1989.
- GÁL 2003a GÁL VIKTOR: A Tolcsva-nemzetiség. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem BTK, Történelem szak, 2003. Kézirat.
- GÁL 2003b GÁL VIKTOR: Régészeti és történelmi adatok a zempléni Solymos várának történetéhez. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Tudományos Diákköri Közleményei, 2. Miskolc, 2003. 110–130.
- GÁL-MLAKÁR 2006 GÁL-MLAKÁR VIKTOR: Zemplén ismeretlen vára: a komlóskai pusztavár. *Várak, kastélyok, templomok*, II. (2006/6) 12–14.
- GYÖRFFY 1987 GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I. Budapest, 1987.
- HO Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I-V. Szerk. NAGY IMRE. Győr–Budapest, 1865–1891.
- Mon. Vat. Monumenta Vaticana Hungariae. I/1. Rationes Collectorum Pontificorum Hungariae. Budapest, 2000.
- NOVÁKI–SÁRKÖZY – FELD 2007 NOVÁKI GYULA–SÁRKÖZY SEBESTYÉN–FELD ISTVÁN: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Szerk. Sárközy Sebestyén. Budapest–Miskolc, 2007.
- SÁRKÖZY 2006 SÁRKÖZY SEBESTYÉN: A történelmi Torna megye településtopográfia. Perkupa–Miskolc, 2006.
- SZTÁRAY A nagymihályi és sztáray gróf Stáray család oklevéltára. I-II. Szerk. NAGY GYULA Budapest, 1887–1889.
- SZÜCS 1993 SZÜCS JENŐ: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. *Történelmi Szemle*, XXXV. (1993/1) 1–57.
- Zemplén, 1998 Magyarország történelmi helységnévtára. Zemplén megye. (1773–1808) Budapest, 1998.
- ZICHY A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősebb ágának okmánytára. I-XII. Szerk. NAGY IMRE. Pest–Buda, 1871–1931.
- ZSO Zsigmond-kori oklevéltár. I-II. Összeállította: MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1951–1958., V. Összeállította: BORSA IVÁN. Budapest 1997.

